

Інноваційний потенціал промислових підприємств

В.В. РЯБЕНКО, кандидат економічних наук

Трансформаційні процеси, що відбуваються в економіці України протягом останніх років мали посередній вплив на покращення економічної ситуації в країні та рівень життя переважної більшості населення. Однією з причин такої ситуації є екстенсивний характер розвитку економіки. Всі зусилля направлялись на налагодження або відновлення виробництва. При цьому по більшості видах продукції обсяги виробництва залишаються на рівні, який не перевищує обсягів 80-х років минулого століття. Екстенсивність розвитку підтверджує і той факт, що в структурі експортованої продукції переважають товари сировинного характеру. В той же час продукцію, для виробництва якої необхідне сучасне техніко-технологічне оснащення, реалізація найновіших досягнень науки, висококваліфікована праця персоналу, в Україну імпортують.

Таким чином, на сучасному етапі розвитку економічних відносин необхідний перехід від кількісних до якісних змін, що нерозривно пов'язано з інноваційним шляхом розвитку економіки.

В Україні в радянські часи був сформований і якісно використовувався потужний науково-технічний потенціал, який використовувався для наукового забезпечення виробництва (наука, техніка, технологія, інженерна справа, виробничий досвід, можливості науково-технічних кадрів). Науково-технічний потенціал був представлений сукупністю можливостей науково-дослідних установ, наукових підрозділів вищих учбових закладів, науково-дослідних та дослідно-конструкторських відділів, лабораторій, конструкторських бюро підприємств, а також налагодженою системою стимулювання раціоналізаторства та винахідництва серед працівників підприємств. Навіть враховуючи переважне спрямування зусиль на потреби оборонної промисловості, велика кількість винаходів та розробок мали важливе значення для вирішення народногосподарських проблем.

За часи незалежності науково-технічний потенціал зазнав суттєвих втрат через незадовільне фінансування, відсутність державної підтримки, відтік наукових кадрів за кордон або в інші галузі діяльності, втрату інтересу до вітчизняних розробок зі сторони суб'єктів господарювання. Як наслідок, це привело до втрати конкурентоспроможності економіки країни.

Враховуючи вище викладене, можна стверджувати, що майбутнє економіки та її результативності напряму пов'язані з такими поняттями як «інновації», «інноваційна діяльність» та «інноваційний потенціал».

В Україні практично відсутнє зважена інвестиційна політика держави, яка стимулює розвиток промислового виробництва. Виходячи із ситуації, яка склалась в економіці, повинні визначатись основні пріоритети сучасної економічної політики: реанімація і стимулювання виробництва, створення сприятливого інвестиційного клімату, приведення якості продукції до рівня, при якому реальним стає вихід на основні світові ринки. Провідне місце (приблизно 70%) в експорті найбільш розвинутих країн займають наукомісткі, високотехнологічні товари. Їх конкурентоспроможність забезпечується значними затратами, в тому числі зі сторони держави, на науково-дослідні та конструкторські розробки.

Інтеграція України у світову економічну систему на паритетних засадах можлива лише у тому випадку, якщо продукція вітчизняних суб'єктів господарювання буде конкурентоспроможною на зовнішньому ринку. У сучасних реаліях ведення бізнесу не можна не враховувати той факт, що процес появи на світовому ринку нової продукції та прогресивних технологій розвивається стрімкими темпами, а вимоги до споживчих характеристик продукції, яка поставляється на ринки збуту, постійно зростають і стають все більш жорсткими.

У системі інноваційної діяльності підприємства є найбільш важливою ланкою, адже саме вони впроваджують інновації у виробництво та забезпечують випуск інноваційної продукції. Проблему нарощування інноваційного потенціалу промислових підприємств слід розглядати двояко: як здатність забезпечити оновлення і підвищення споживчих властивостей продукції, яка випускається, та

як створення виключних можливостей щодо її виробництва. Практичне вирішення цієї багатопланової задачі зумовлюється наявністю та розвитком таких складових інноваційного потенціалу промислового підприємства, як інтелектуальна власність (патенти, ліцензії тощо); наукові працівники, наукові школи; висококваліфіковані кадри, їх мотивація; науково-дослідні, конструкторські підрозділи; інформаційно-комунікаційна система; науково-дослідне обладнання, матеріально-технічне забезпечення; рівень інноваційного менеджменту; фінансове забезпечення інновацій.

У ринкових умовах інноваційний потенціал формують всі види ресурсів, які забезпечують досягнення конкурентних переваг підприємства завдяки розробленню і запровадженню інновацій. Поряд з виробничим, фінансовим, маркетинговим, трудовим, управлінським і комунікаційним потенціалами інноваційний потенціал відіграє істотну роль в економічному зростанні суб'єктів господарської діяльності.

Поняття інноваційного потенціалу країни, регіону, області, підприємства досить часто зустрічається в економічній літературі й офіційних документах. Разом з тим точного загальноприйнятого визначення ця категорія не має, що ускладнює розуміння її сутності, розробку й обґрунтування заходів, спрямованих на її реалізацію і розвиток. У той же час, і це очевидно, альтернатив інноваційному шляху розвитку немає, а точний вибір його напрямків передбачає обов'язкову оцінку достатності інноваційного потенціалу і врахування його рівня при обґрунтуванні інноваційних проектів.

З врахуванням цього нами була зроблена спроба проаналізувати і систематизувати основні методологічні підходи вітчизняних і закордонних вчених до визначення категорії «інноваційний потенціал», їхні погляди на його структуру, і на цій основі уточнити ці поняття щодо реалій сучасної економіки, а також запропонувати підходи до оцінки інноваційного потенціалу.

Слід зазначити, що категорія «інноваційний потенціал» розглядається на різних рівнях узагальнення. Виділено три підходи до її визначення: інноваційний потенціал конкретного нововведення; інноваційний потенціал суб'єктів

інноваційного процесу; інноваційний потенціал середовища господарювання (його економічної, політичної, соціальної, правовий та інших складових). Крім того, виділяють інноваційний потенціал підприємства, області, регіону, країни.

Визначення інноваційного потенціалу можна об'єднати в дві групи:

- здатність до сприйняття ідей інновацій, можливість і економічна доцільність розробляти і просувати інновації на ринку;
- деяка критична маса ресурсів, необхідна і достатня для генерації інновацій, втілення їх у конкретні конкурентоспроможні товари, технології, організаційні чи управлінські рішення.

Згідно з Законом України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» інноваційний потенціал – сукупність науково-технологічних, фінансово-економічних, виробничих, соціальних та культурно-освітніх можливостей країни (галузі, регіону, підприємства тощо), необхідних для забезпечення інноваційного розвитку економіки.

Узагальнюючи різні підходи до визначень самого поняття «інноваційний потенціал», можна зробити висновок, що його розглядають:

1. Як багаторівневу структуру. При цьому потенціал більш високого рівня складається з потенціалів більш низького рівня, де взаємний вплив потенціалів одного рівня обумовлений такими властивостями як взаємозамінність і взаємодоповнюваність.

2. Як складову частину (елемент) системи більш високого порядку – соціально-економічного потенціалу, який, як правило, представляється системою, сформованою з окремих підсистем – потенціалів різного порядку. При цьому, ресурси інноваційного потенціалу утворюють нові засоби, які призначені для виробництва нових товарів.

3. У взаємозв'язку з інвестиційним потенціалом. Це пов'язано з тим, що в умовах ринкових відносин більшість інвестиційних проектів мають інноваційну спрямованість.

4. Націленим на досягнення ефекту (наукового, науково-технічного, економічного, соціального, екологічного тощо), скорочення тривалості

інвестиційного та інноваційного процесів у результаті зародження, впровадження і реалізації інновацій.

5. З точки зору оцінювання різнорідних кількісних та якісних параметрів, які характеризують складові інноваційного потенціалу об'єкта оцінки (регіону, суб'єктів господарювання території), абсолютні або порівняльні переваги, що визначають його інноваційні можливості.

6. У більшості випадків, як потенціал підприємства, організації, в деяких випадках країни, виду економічної діяльності.

Наведені визначення інноваційного потенціалу також показують, що більшість дослідників керуються ресурсним підходом. Вони визначають цей потенціал як сукупність ресурсів й виділяють найчастіше такі його складові, як: кадрові, інформаційно-методологічні, організаційні та матеріально-технічні. Але, інноваційний потенціал не достатньо розглядати лише як сукупність ресурсів, тому, що в різних умовах використання рівноцінні господарські ресурси не завжди дають однакові економічні результати. Дотепер нерозглянутою залишається проблема пошуку шляхів встановлення динамічної відповідності між інноваційною діяльністю та соціально-економічним розвитком держави, регіонів, підприємств. Це стримує вирішення завдань впровадження новітніх науково-технічних досягнень, задоволення потреб споживачів у новій наукомісткій і конкурентоспроможній продукції (послугах).

У площині реалізації кадрового (перш за все, в частині інтелектуальних можливостей персоналу), інформаційного та інвестиційного потенціалу формується інноваційний потенціал підприємства. Так, незважаючи на деякі відмінності в окремих визначеннях, як правило, інноваційний потенціал розглядається як можливості підприємств займатися інноваційною діяльністю (розробляти, удосконалювати, впроваджувати інновації) за наявних ресурсних обмежень. Погоджуючись із наведеним загальним формулюванням, слід між тим, зазначити, що даний видовий елемент потенціалу, по-перше, має синергічний характер, оскільки формується за рахунок інтеграції ресурсно-функціональних

елементів, а по-друге, конкретизуючи функції інноваційної діяльності, доцільно все ж таки додержуватися повного їх обсягу.

Управління інноваційним потенціалом – одне з найважливіших завдань, оскільки ефективність діяльності промислового підприємства в жорстких умовах конкурентної боротьби насамперед залежить від його здатності до нарощування і активного використання його організаційних, технічних, маркетингових та інших інноваційних можливостей, які складають інноваційний потенціал.

На розмір інноваційного потенціалу підприємства впливають різні фактори (табл. 1).

Таблиця 1

Основні фактори, які перешкоджають або сприяють інноваційній діяльності на підприємстві

Фактори сприяння	Система факторів	Обмежувальні фактори
Наявність необхідного наукового потенціалу, технічної бази, фінансових ресурсів, вивчення потреб ринку, контроль якості продукції, розвиток технологічної інфраструктури, наявність резерву капіталу і ресурсів, інноваційні стратегії	Техніко-економічні	Слабкість матеріальної та науково-технічної бази; домінування традиційного виробництва, недостатність коштів для ризикових проєктів, застаріла техніка і технологія, орієнтація на поточні короткострокові цілі
Гнучкість організаційних структур, децентралізація, автономія, формування творчих цільових груп; оперативність у впровадженні нововведень, кваліфікований маркетинг, заінтересованість вищого керівництва в нововведеннях	Організаційно-управлінські	Висока централізація і консервативність, ієрархічних принципів організаційної структури; відсутність інноваційної стратегії, складність узгодження інтересів учасників інноваційного процесу; байдужість менеджерів до нововведень; повільність у розробленні і впровадженні інновацій
Можливість швидко одержувати необхідну інформацію; придбання ліцензій, патентів, ноу-хау, визнання цінних інноваційних ідей персоналу; постійне поповнення інформаційного фонду підприємства; правильний вибір інформаційних каналів, розширення горизонтальних потоків інформації	Інформаційно-комунікативні	Недостатня інформація про інновації та джерела їх розроблення і розповсюдження; відсутність достатнього захисту всіх видів власності на інформаційні ресурси; недостатній обмін інформацією для управління інноваціями, замкнутість і обмеженість міжгалузевих зв'язків
Забезпечення можливості самореалізації працюючих,	Соціально-психологічні	Стереотипи поведінки; страх, побоювання покарань за невдачу,

заохочення творчої праці; увага кадровій політиці і трудовим відносинам, моральне заохочування і суспільне визнання, сприятливий психологічний клімат у колективі		опір усьому новому, що надходить зовні, збільшення невизначеності, зміна особистого статусу
Державна підтримка інноваційної діяльності, законодавче заохочення в підприємстві	Правові	Антимонопольне, податкове, патентно-ліцензійне та кредитне обмеження

Рівень впровадження науково-технічних розробок в економіці України є незначним. Інноваційна активність підприємств промисловості залишається надзвичайно низькою, про що свідчать дані, наведені у табл. 2.

Таблиця 2

Інноваційна активність промислових підприємств

Показники	2006 р.
Питома вага підприємств, що впроваджували інновації, %	7,9
Питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової, %	4,8
Освоєно інноваційні види продукції, назв	677
з них нові види техніки	220
Впроваджено нові технологічні процеси	163
у т.ч. маловідходні, ресурсозберігаючі	78

Орієнтацію підприємства на інноваційний шлях розвитку можна визначати із залученням методики аналізу спроможності, можливості й готовності підприємства до інноваційної діяльності. Спроможність підприємства до інноваційного розвитку обумовлюється інноваційним потенціалом підприємства, тобто його здатністю реалізовувати інновації у межах обраного стратегічного напрямку розвитку. Можливість здійснювати інноваційну діяльність визначається потенційною спроможністю підприємства до інноваційного розвитку та сукупністю умов, що сприяють чи, навпаки, перешкоджають реалізації інновацій. Готовність підприємства до здійснення інноваційної діяльності визначається спроможністю до інноваційного розвитку і можливістю його реалізації, а також наявністю спонукального мотиву до реалізації інновацій, який може бути охарактеризований як сприйнятливість підприємства до інновацій.

Готовність підприємства до інноваційного розвитку може бути охарактеризована як сприйнятливість підприємства до інновацій, яка

визначається різними факторами, основними з яких є характеристики організаційної структури, особистісно-психологічні характеристики членів колективу, характеристики зовнішнього оточення та міжорганізаційних зв'язків підприємства.

Термін «потенціал» означає здатність і готовність будь-якої організації здійснювати реалізацію інноваційного процесу.

Здатність – це наявність і збалансованість структури інноваційного потенціалу, а саме ресурсів, необхідних для інноваційної діяльності, як-от:

- наявність висококваліфікованих спеціалістів-учених, розробників-інженерів, інноваторів, системних організаторів, винахідників тощо;

- наявність матеріально-технічної бази – устаткування, обладнання, інформаційно-комунікаційних систем, забезпеченість необхідними матеріалами, реактивами, лабораторним, офісним обладнанням;

- забезпеченість науковою інформацією й інформацією про інновації та інноваційну діяльність у країні і за кордоном: науково-технічною літературою, літературою з питань патентів, винаходів, нових наукомістких технологій;

- наявність фінансових ресурсів, що забезпечують інноваційну діяльність у рамках довгострокової перспективи, виконання цільових програм та проектів, витрати на НДДКР.

Готовність – це достатність потенціалу та існуючих ресурсів для здійснення інноваційної діяльності. Рівень готовності інноваційного потенціалу може бути визначений за допомогою низки параметрів, які відображають ступінь розвитку НДДКР та інших напрямів діяльності підприємства, яке створює і впроваджує нововведення. До них належать:

- виробничий потенціал підприємства;
- рівень розвитку техніки порівняно зі світовим (технічний потенціал);
- характеристика тривалості життєвого циклу продукції, яку виготовляє підприємство;

- частка дослідно-конструкторських розробок у загальних витратах на НДДКР;

- ступінь інтеграції різних підрозділів між собою;
- рівень централізації і децентралізації управління;
- можливість подальшого вдосконалення нововведень, появи на їх основі інших інновацій, а також їхнього поширення на нові сфери науково-практичної діяльності;
- наявність венчурного капіталу і можливість створення венчурних малих підприємств у складі компанії;
- рівень використання ефективних методів управління нововведеннями з позиції виходу кінцевого наукомісткого матеріального чи інтелектуального продукту;
- доступ до наукової інформації та інформації про інновації, патенти, винаходи, до міжнародних інформаційних каналів.

Основу інноваційного потенціалу підприємства складають кадрові та матеріально-технічні складові, а також наявність науково-технічної й інтелектуальної власності. Особливо важливою є наявність кадрів спеціалістів і вчених, що забезпечують інноваційний процес новими знаннями, ідеями, винаходами, ноу-хау, новими технологіями. Саме цій складовій інноваційного потенціалу має приділятися головна увага в стратегії її підтримки, розвитку і перебудови. Перш за все виникає потреба в нових знаннях, винаходах, технологіях, ядром яких є фундаментальні дослідження і розробки, користь яких виявляється не тільки в тому, що фундаментальні знання ведуть до зниження витрат на прикладні дослідження внаслідок зменшення кількості проб і помилок, а й у накопиченні цінних ідей, які можуть використовуватись у довгостроковій перспективі для розроблення інновацій.

Важливе значення для формування інноваційного потенціалу організації має потенціал інноваційного менеджменту. Накопичений досвід у різних за рівнем розвитку країнах світу свідчить, що серед усіх ресурсів підприємства (матеріальних, трудових, фінансових) найважливішим є саме ресурс управління, тобто здатність управлінської ланки оперативно приймати рішення, визначати правильні інноваційні цілі, ціннісні орієнтири та координувати виконання завдань

і функцій, об'єднавши колектив людей з різним рівнем кваліфікації, освіти, досвіду, з творчою цільовою орієнтацією на розроблення та впровадження нових ідей, тобто спільну творчу працю. Приймаючи інноваційні рішення, слід урахувати не тільки внутрішні, а й зовнішні чинники. Тому процес прийняття інноваційних рішень являє собою систему з багатьма зв'язками, де вихідними пунктами є порівняння запланованих цільових настанов з досягнутими (наприклад, зміна ринкової ситуації, витрат, прибутку тощо). Управління інноваційним процесом спричиняє проблеми, які потребують більших зусиль, ніж інші сфери виробництва. Це як уже раніше зазначалось, зумовлено особливістю інноваційного циклу (процесу), оскільки він охоплює цілий спектр видів діяльності й робіт – від фундаментальних досліджень через прикладні до розроблення зразка, експериментування, проектування, виробництва, впровадження на ринок і знову вдосконалення і т. д. Кожна стадія має свої специфічні риси і вносить в загальний процес управління відповідні вимоги до методів управління. Така специфіка, з одного боку, передбачає гнучкість процедури управління, а з іншого – потребує відносно стабільної системи, нормативної, стандартизованої бази, обов'язкової при створенні складних науково-технічних продуктів.

Проблема нагромадження і зберігання інноваційного потенціалу, на нашу думку, є надзвичайно актуальною. Багато зарубіжних та вітчизняних вчених намагаються визначити вартість (ціну) інтелектуального капіталу, що є надзвичайно актуальним у західних країнах і має місце в нашій країні. Завдання ускладнюється активізацією в останні роки тенденцій до зміни пропорцій у витратах на матеріальні і нематеріальні активи промислових підприємств. Знання, інновації та контроль над ними подібно до того як колись володіння землею, сировиною, фабриками – стають новими атрибутами заможності. Наприклад, матеріальні ресурси становлять сьогодні лише 20% балансової вартості деяких відомих у світі провідних корпорацій, інші 80% – це інтелектуальний капітал, за яким скривається безцінний потенціал знань та досвіду, а також такі нематеріальні активи, як товарна марка, ноу-хау, спеціалізоване програмне

забезпечення, банки даних тощо. Зростання ролі нематеріальних активів в інноваційному розвитку підприємств на сучасному етапі пояснюється:

- розумінням підприємців, що інвестиції в інновації є важливим чинником конкурентоспроможності їхніх підприємств;
- зростанням ролі інформаційно-комунікаційних технологій, а також кількості «інтернетівських», віртуальних підприємств,
- структурною зміною промисловості високих технологій, на користь «наукомістких», замість «капіталомістких».
- зростанням ролі інтенсивних чинників розвитку підприємства (у тому числі НДДКР, моніторингу розвитку технології) порівняно з екстенсивними.

Таким чином, на кінець XX – початок XXI століть нематеріальні (невідчутні) активи почали превалювати над матеріальними. У свою чергу це означає, що традиційна модель бухгалтерського обліку суперечить об'єктивній оцінці потенціалу підприємства. перешкоджає економіці зберігати свою конкурентоспроможність за умов ринкової кон'юнктури, що швидко змінюється.

Не менш актуальною є оцінка рівня інноваційного потенціалу підприємства та його моніторинг, що уможливорює прийняття стратегічних та тактичних рішень щодо інноваційного розвитку підприємства та розвитку його стійких конкурентних переваг. За сутністю інноваційний потенціал підприємства – це стан його інноваційних можливостей на певний період часу. Як будь-який стан, він досягається і формується у процесі розвитку, що потребує його моніторингу і оцінки. Моніторинг повинен забезпечувати вище керівництво інформацією, про наявний інноваційний потенціал підприємства та про його найефективніше використання в часі, а також визначати не тільки напрям стратегії й можливості її втілення в життя. За результатами моніторингу інноваційного потенціалу підприємства можна розробити найприйнятнішу стратегію інноваційного розвитку підприємства, здатну реалізувати можливості інноваційного потенціалу, досягти намічених цілей та здійснити місію підприємства.